

RECENZIJAS

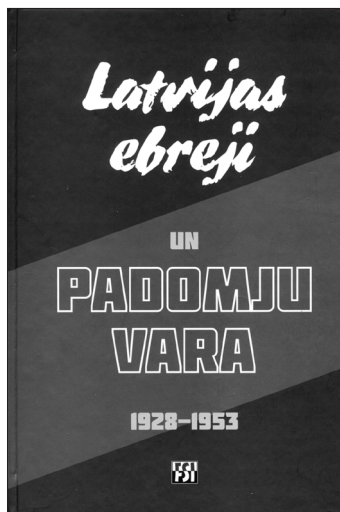

Dribins L., Žvinklis A., Stranga A., Bleiere D., Žagars Ē., Šteimans J., Šneidere I. Latvijas ebreji un padomju vara 1928–1953. Zinātnisks apcerējums. – Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2009. – 308 lpp.

Līdz ar marksisma un tā radikālā novirziena – komunisma ideoloģijas izplatīšanos parādījās un arvien lielāku popularitāti ieguva antisemītiski apgalvojumi, ka marksisms un komunisms esot uzskatāmi par ebreju radītu un uzturētu mācību citu tautu paverdzināšanai. Sevišķu ietekmi šis viedoklis ieguva pēc komunistiskās totalitārās diktatūras nodibināšanas Krievijā. Ebreju–komunistu saikne kļuva par vienu no nacistiskā antisemitisma vadmotīviem un, protams, tika attiecināta arī uz Latvijas ebrejiem. Tā radās leģendas par ebrejiem – padomju tanku bučotājiem 1940. gada 17. jūnijā Rīgā, ebrejiem, kuri esot bijuši Latvijai ļoti nelojāla tautība un visi kā viens 1940. gadā priecājušies par Latvijas valsts bojāeju un padomju režīma nodibināšanu, “žīdiem – čekistiem”, kuri nežēlīgi spīdzinājuši padomju represīvo orgānu arestētos Latvijas patriotus, un “žīdiem – komunistiem”, kuri pārvaldījuši Latviju 1940.–1941. gadā, utt. Šie mīti diemžēl ir dzīvi arī šodienas Latvijā un traucē latviešu un ebreju tautu kopējo sadarbību. Tieši tāpēc ļoti svarīga ir vēsturiskās patiesības noskaidrošana, ko pie lasītājiem šoruden nonākušajā rakstu krājumā centušies izdarīt tā autori.

Krājums turpina Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūta uzskaito pētījumu sēriju par Latvijas mazākumtautībām, un tajā pirmo reizi iekļauti daudzi līdz šim nezināmi vēstures fakti. Pieredzējušie un kompetente grāmatas autori, kuri visi ir Latvijā labi pazīstami vēsturnieki, rakstījuši godprātīgi, neapejot un nenoklusējot pretrunīgās parādības un norises. Priekšvārdā sniegta atbilde, kāpēc grāmatā aplūkoti notikumi, sākot ar 1928. gadu, nevis, kā tas pirmajā acumirkli šķistu loģiskāk – astoņus vai desmit gadus ātrāk. Šī robežšķirtne izvēlēta tādēļ, ka 1928. gadā Latvijas komunisti pirmo reizi varēja piedalīties Saeimas vēlēšanās un vienlaikus arī trūcīgo ebreju vidū pieauga komunistiskās ideoloģijas ietekme, kas līdz tam bija visai niecīga. Savukārt hronoloģiskais beigu gads – 1953. – viegli saprotams, jo tas pēc paša Josifa Staļina nāves iezīmēja arī staļiniskā antisemitisma beigas (6., 7. lpp.).

Ievadrakstā LU Filozofijas un socioloģijas institūta vadošais pētnieks Dr. hist. Leo Dribins, kurš ir arī krājuma sastādītājs un zinātniskais redaktors, akcentē tēmas “Latvijas ebreji un padomju vara” vietu Latvijas historiogrāfijā. L. Dribins sniedz vispusīgu, faktiem bagātu un zinātniski ļoti precīzu minētās tēmas izpēti.

LU Latvijas vēstures institūta zinātniskais asistents Arturs Žvinklis apskata ebreju stāvokli Latvijā parlamentārās iekārtas laikā no 1928. līdz 1934. gadam. A. Žvinklis ar skaitļiem pierāda, ka nospiedošais ebreju vairākums gan 3. Saeimas vēlēšanās 1928. gadā, gan 4. Saeimas vēlēšanās 1931. gadā balsoja par pilsoniskajām ebreju partijām, nevis komunistisko Kreisās strādniecības un darba zemniecības sarakstu. Autors uzsver, ka Latvijā ebrejiem bija labvēlīgi apstākļi nacionālās identitātes saglabāšanai (izglītības sistēma, kultūras iestādes, reliģiskā dzīve utt.), tāpēc arī tās balsojums. A. Žvinklis iztirzā vairākus maz zināmus notikumus. Piemēram, Birobidžānas kampaņas izgāšanos Latvijā 20. gadu beigās un 30. gadu sākumā, kad, neraugoties uz padomju propagandas aktivitātēm, uz apgabalu Tālajos Austrumos pie Ķīnas robežas aizbrauca pavisam neliela ebreju grupa (43., 44. lpp.). Tāpat autors apkopojis statistikas datus par Latvijas tiesās par visdažādākajiem noziegumiem notiesāto ebreju skaitu (45.–48. lpp.). Kopējā noziedzības bilance rāda, ka noziedzība ebreju vidū nepārsniedza šīs tautības iedzīvotāju proporcionālo daļu Latvijas iedzīvotāju kopskaitā.

Smaga un neatrisināta problēma pirmskara Latvijā bija ebreju pārstāvniecības trūkums valsts dienestā. Piemēram, 1930. gadā Latvijā bija tikai viens ebreju tautības policists, nebija neviena tiesu darbinieka utt. (34. lpp.). Tas, protams, aizskāra ebreju pašcieņu un īpaši aizvainoja ebreju jaunatni, kas tikko bija ieguvusi labu izglītību, prata latviešu valodu, bet saņēma atraidījumu, cenšoties iegūt darbu valsts iestādēs. Viņu vietā darba vietas valsts iestādēs parasti saņēma latviešu tautības cilvēki, kuru profesionālās zināšanas bieži vien bija mazākas. Šī iemesla, kā arī antisemitisma un paaudžu konflikta dēļ daļa Latvijas ebreju jaunatnes pieslējās komunistiskajai kustībai. Tomēr skaitļi apgāz mītu par nospiedošo ebreju vairākumu Latvijas Komunistiskajā partijā. Piemēram, 1930. gadā Rīgas organizācijā 80,5% komunistu bija latvieši (50. lpp.). Turklāt LKP vadošajos amatos bija tikai daži ebreji.

Raksta nobeigumā A. Žvinklis akcentē patiesus vārdus: “No mūsdienu vēsturiskās pieredzes pozīcijām tagad nebūtu pareizi visus komunistisko uzskatu piekritējus uzskatīt par apzinātiem ļaunprāšiem. Šie cilvēki neizprata, ar kādu režīmu un kādām idejām saistījušies. Vēl nebija sācies arī drausmīgais staļinisko represiju vilnis, un daudzi patiesi ticēja Padomju Savienības miermīlibai un gādībai par visu zemju proletāriešiem. Vilšanās nāca vēlāk” (51. lpp.).

LU Vēstures un filozofijas fakultātes profesors Dr. habil. hist. Aivars Stranga savā rakstā par ebreju darbību Latvijas Komunistiskajā partijā Kārļa Ulmaņa diktatūras laikā (1934.–1940. g.), balstoties uz ļoti plašu faktoloģisko materiālu, pārliecinoši pierāda, ka, tāpat kā parlamentārās demokrātijas laikā, arī pēc 1934. gada apvērsuma ne LKP, ne nelegālajā organizācijā Sarkanā Palīdzība ebreji neieņēma vadošus amatus. Autors pamatoti secina, ka tolaik ne ebreju, ne latviešu komunistu darbība nekādus reālus draudus Latvijas valstij nespēja radīt (65. lpp.).

Savukārt rakstā “Latvijas okupācija 1940. gada 17. jūnijā un ebreji” A. Strangam izdevies pilnībā atspēkot mītus, ka ebreji bijuši galvenie

1940. gada 17. jūnijā Rīgā sarīkoto nekārtību dalībnieki vai pat to organizētāji. Rūpīgi analizējot tā laika presē publicēto pie atbildības saukto huligānu sarakstu, profesors uzsver, ka no 26 tajā minētajām personām tikai deviņi bija ebreji (77., 78. lpp.). Tāpat autors atzīmē, ka neviens ebreju komunisti neietilpa pēc LKP vadības apcietināšanas izveidotajā LKP pagaidu orgkomitejā, kas, iespējams, bija iesaistīta nekārtību organizēšanā (78. lpp.). 1940. gada 17. jūnijā pūlī, kas visas dienas garumā atradās Rīgā Stacijas laukumā un tā tuvākajā apkārtnē, gan bija ebreji, bet tikpat daudz tajā bija arī latviešu un krievu. Profesors nepiemin, ka tajā dienā policisti Stacijas laukuma rajonā piekāva un sašāva arī ziņkārīgus notiekošā vērotājus un vienkāršus garāmgājējus, kuriem ar dauzņām nebija nekāda sakara.

Ebreju komunistu un padomju tanku sveicēju lomas izcelšanu A. Stranga argumentēti saista ar komunistu avīzes "Cīņa" publikācijām (82., 83. lpp.). Pilnīgi iespējams, ka tieši tajās arī atrodams pamats nacistu un viņu vietējo līdzskrējēju radītajam "židu komunistu – Latvijas grāvēja un iznīcinātāja" tēlam. Reizē autors nebaidās paust skaudro vēstures patiesību, ka 1940. gada vasarā savas valsts nodevēji kuplā skaitā bija sastopami gan latviešu, gan ebreju vidū. Izvērtās pat konkurences cīņa par to, kuri būs lielāki, labāki un lišķīgāki pielīdēji, ko spilgti ilustrē rakstā citētā publikācija Liepājas avīzē "Komunisti". Šis Liepājas komunistu izdevums ķērās pie īsti antisemitiskiem izteiksmes līdzekļiem, pārmetot ebrejiem uzbāzību sarkanarmiešu rīkotajā koncertā un saskatot šeit "uzkundzēšanās mēģinājumu". Ļoti trāpīgs ir autora vērtējums, ka daudzi latvieši Liepājā vēlējās pielīst Sarkanajai armijai un padomju okupācijas varai vieni bez ebrejiem (92. lpp.). To, ka staļinistiskais režīms vienādi ienāda gan latviešu, gan ebreju tautu, uzskatāmi pierāda A. Strangas sniegtais apraksts, kā ar ebreju komunistiskās preses palīdzību sākās rīdīšanas kampaņa pret ievērojamo Latvijas ebreju līderi un humānistu Mordehaju Dubinu (103. lpp.).

Pilnībā jāpiekrit A. Strangas secinājumam, ka ne latviešu, ne Latvijas ebreju vidū nebija nekādas vienotas nostājas pret padomju okupācijas režīmu, toties vairākums ebreju un latviešu 1940. gada vasarā saskatīja padomju režīmā mazāko ļaunumu salīdzinājumā ar bailēm no nacistiskās Vācijas. Profesors arī atzīmē, ka ļoti daudziem Latvijas iedzīvotājiem līdz pat 1940. gada augustam nebija izpratnes, kas īsti notiks Latvijā (106. lpp.).

LU Latvijas vēstures institūta vadošās pētnieces Dr. hist. Dainas Bleiere raksts par ebreju vietu Latvijas sovetizācijas sākumposmā pirmajā padomju okupācijas gadā ir bāzēts uz rūpīgām arhīvu dokumentu studijām.

Izvērtējot ebreju lomu 1940.–1941. gada notikumos, autore ir noskaidrojusi, kāds bija ebreju īpatsvars LKP un komjaunatnē 1940. gada jūnijā un kā tas mainījās laika posmā līdz Vācijas–PSRS kara sākumam. D. Bleiere atzīmē, ka lielāks ebreju īpatsvars bija komjaunatnē jeb Latvijas Darba jaunatnes savienībā un Sarkanās Palīdzības savienībā (vēlāk LPSR MOPR). LKP virsotnē 1940.–1941. gadā bija tikai daži ebreji. Savukārt komjaunatnē, kur ebreju proporcionāli bija vairāk, jūtāmāks bija arī viņu īpatsvars vadošajos amatos. Autore secina, ka ebreju skaits, kas pēc 1940. gada jūnija iestājās LKP, bija ļoti neliels. Ļoti maz ebreju bija arī to komunistu vidū, kurus 1940.–1941. gadā atsūtīja no PSRS (118. lpp.). Precīzākus datus varēsīm uzzināt, kad D. Bleiere pilnībā pabeigs veidot LKP nomenklatūras datubāzi.

D. Bleiere aplūko arī ebreju lomu un darbību republikas pārvaldes institūcijās, pagaidu izpildkomitejās, tiesu un prokuratūras iestādēs, bankās, presē un arodbiedrībās. Autore atzīmē šādu likumsakarību: jo svarīgāka attiecīgā joma bija no padomju režīma viedokļa, jo mazāks bija ebreju īpatsvars vai arī viņu relatīvās pozīcijas varas sistēmā. D. Bleiere to pamatoti vērtē kā apzinātu padomju politiku, kas bija vēsta uz to, lai neļautu ebrejiem ieņemt pārāk spēcīgas varas pozīcijas (146. lpp.).

Pensionētais vēsturnieks Ēriks Žagars iepazīstina, kā 1940. gadā tika pārveidota Latvijas armija, tiesu sistēma, radīta milicija un Strādnieku gvarde. Autors sīki analizē ebreju lomu un darbību Strādnieku gvardē un NKVD (IeTK) un secina, ka nekādas ebreju dominantes Padomju Latvijas varas struktūrās nebija, tikai neliels ebreju skaits bija šo struktūru darbinieki.

Ē. Žagars veicis ļoti precīzu Strādnieku gvardes sastāva analīzi katrā tā bataljona griezumā visā Latvijā (161.–167. lpp.). Autors secina, ka daudzās šī formējuma vienībās nebija neviena ebreja, bet tajos bataljonos, kuru rindās atradās ebreji, viņi nekad neveidoja gvardistu vairākumu. Tādējādi Ē. Žagars visā pilnībā atspēko atsevišķu publicistu aktualizēto un no nacistiskās propagandas pārņemto mītu par “židisko strādnieku gvardi”. Tāpat Ē. Žagara raksts izgaisina leģendu par ebreju plašu un aktīvu darbību Valsts drošības pārvaldē jeb čekā. Ļoti vietā ir arī autora precizējošā norāde, ka, piemēram, tādi čekisti kā Rozenštāls vai Rozenšteins pēc tautības bija latvieši, nevis ebreji (171. lpp.). Tas lieku reizi apstiprina, cik maldinoši mēdz būt spriedelējumi par cilvēka tautību, zinot tikai viņa uzvārdu.

Daugavpils Universitātes emeritētais profesors Dr. hist. Josifs Šteimans rakstā “Latvijas ebreji Padomju Savienībā un PSRS bruņotajos spēkos (1941. g. 22. jūnijs – 1945. g. 9. maijs)” skaidri un precīzi, bet vienlaikus arī vienkārši izskaidro ebreju motivāciju cīnīties pret nacismu Sarkanās armijas rindās, uzsverot, ka viņi cīnījās par savas un visu ebreju dzīvības glābšanu (188. lpp.). Tieši tādēļ padomju armijā cīnījās visdažādāko uzskatu ebreji: komunisti, bundisti, cionisti, ticīgie un pret reliģiju pilnīgi vienaldzīgie, kuri gan frontē, gan aizmugurē piedzīvoja antisemitisma izpausmes. Autors arī atgādina, ka Otrā pasaules kara laikā dažādās Sarkanās armijas vienībās karoja ap 5000 Latvijas ebreju (189. lpp.). Kādam var šķist, ka J. Šteimans savā rakstā min pārāk daudz ebreju – vienkāršu ierindas karēivju vai partizānu – vārdus un pārāk sīki apraksta viņu gaitas, bet viņi visi ir pelnījuši šo godu. Autors pasvītro, ka vairākums ebreju tomēr kara sākumā bija spiests palikt Latvijā šāda iemesla dēļ – viņiem tobrīd valdošā haosa apstākļos nebija pieejami transporta līdzekļi, lai aizbēgtu uz Padomju Savienības aizmugures rajoniem (181. lpp.).

Rezumējot kara bilanci, J. Šteimans atgādina labi zināmu patiesību, kuru šodien daļa latviešu sabiedrības mīl noklusēt un nevēlas atcerēties: “Turklāt, ja uzvarētu hitleriskā Vācija, tad latviešus pārvācotu vai pārvietotu uz Krieviju, Latvijas teritorijā iepļūstu vācu kolonisti, latviešu valoda un kultūra izzustu” (210. lpp.).

LU Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece Dr. hist. Irēne Šneidere izvērtē laika posmu no 1944. gada, kad ebreji sāka atgriezties Latvijā, līdz 1953. gadam, kad beidzās staļiniskais antisemitisms. Viņa secina, ka, par spīti visiem ebreju centieniem, pēc Otrā pasaules kara padomju vara neļāva Latvijā atjaunot ebreju kopienu. Tomēr ebreji, kuru skaits pieauga, patei-

coties ebreju migrācijai no citiem PSRS reģioniem, bija nozīmīgs faktors dažādās Latvijas sabiedrības dzīves jomās – kultūrā, izglītībā, medicīnā, zinātnē, ekonomikā u.c.

Autore sniedz ziņas par ebreju tautības komunistu skaitu LKP, kas bija salīdzinoši augsts un veidoja 5–6% no visu komunistu īpatsvara (222., 223. lpp.), tomēr vienlaikus arī akcentē, ka nomenklatūrā ebreju, tāpat kā 1940.–1941. gadā, bija maz un viņi ieņēma otršķirīgu lomu. Bez tam 1953. gadā antisemitiskās kampaņas rezultātā, kas gan nepaspēja izvērsties, ebreji tika arī izslēgti no LKP.

I. Šneidere pasvītro, ka vairāku faktoru dēļ Latvijas PSR dzīvojošo ebreju attieksme pret padomju režīmu laika posmā no Otrā pasaules kara beigām līdz Staļina nāvei 1953. gadā bija ļoti dažāda. Tam pamatā bija atšķirīgā izcelsme: Latvijas Republikā dzīvojošie ebreji un iebrāucēji no Padomju Savienības, politisko uzskatu dažādība, Izraēlas valsts radīšana, Staļina iniciētā antisemitisma kampaņa un citi faktori. Ebreju vidū bija šīs varas principiāli piekritēji, kuri izauga padomju varas apstākļos, veidoja veiksmīgu karjeru un tādēļ nevarēja sevi iedomāties citā valstī ar citu iekārtu. Pie padomju režīma pretiniekiem var pieskaitīt cionistus, kuri savu un savu bērnu nākotni redzēja ārpus Padomju Savienības. Cionistu attieksme pret PSRS pastāvošo režīmu izpaudās kā nelegāla emigrācija no valsts. Protams, bija arī ebreji, kuri pakļāvās apstākļiem un ārēji izrādīja lojalitāti padomju varai, bet turpmākajos gados likumīgā ceļā emigrēja no PSRS.

Autore norāda, ka antisemitisma izpausmes Latvijas PSR bija daudz maiģākas nekā daudzos citos PSRS reģionos un tas, kā arī labāki darba un sadzīves apstākļi lielā mērā noteica ebreju pieplūdumu aplūkojamā laikposmā. Tomēr Staļina valdīšanas laikā represijas Latvijas PSR konkrēti tika vērstas tikai pret vienu etnisko minoritāti – ebrejiem. Ne pret vienu citu nacionālo minoritāti Latvijā padomju režīms ar īpašām represijām nevērsās (250. lpp.).

L. Dribina pēcvārda secinājumi pamatā skar laika periodu jau pēc 1953. gada. Autors pasvītro, ka padomju režīms līdz pat savam sabrukumam konsekventi piekopa zem anticionisma lozungiem un propagandas klišejām maskētu antisemitisma politiku, no kuras smagi nācās ciest arī ebrejiem Latvijā (256., 257. lpp.).

Krājumu papildina pieci pielikumi. Trīs no tiem ir pārpublicējumi no citām grāmatām, bet divi – jauns pienesums vēstures historiogrāfijā: Ē. Žagara pēc 30. gadu statistikas materiāliem sastādītā izziņa par ebreju lomu Latvijas ekonomiskajā dzīvē, kā arī LKP un komjaunatnes organizatoru saraksts LU fakultātes 1940./1941. mācību gada sākumā 1940. gada novembrī (260., 261., 275. lpp.).

Apsveicami, ka grāmatas beigās ievietots personu rādītājs, kas atvieglo lasītājiem darbu, meklējot informāciju par kādu konkrētu cilvēku.

Kā gandrīz jebkuras grāmatas tekstā, arī šajā sastopamas atsevišķas paviršības vai drukas kļūdas. 1941. gadā Latvijas iedzīvotāju masveida deportācija notika naktī no 13. uz 14. jūniju, nevis naktī no 14. uz 15. jūniju (104. lpp.). Ap 500 komunistu Latvijā bija 1940. gada 17. jūnijā, nevis 1941. gada 17. jūnijā (116. lpp.). Vairums Latvijas komunistu atradās cietumos līdz 1940. gada 17. jūnijam, nevis līdz 1941. gada 17. jūnijam (122. lpp.). PSRS aizsardzības tautas komisārs Semjons Timošenko dzimis 1895., nevis 1995. gadā (153. lpp.). Grāmatas tekstā IeTK darbinieks Mihails Farbtuhs neprecīzi nodēvēts par Farbtuhu (171. lpp.), tiesa, personu rādītājā gan šī kļūda nav pieļauta.

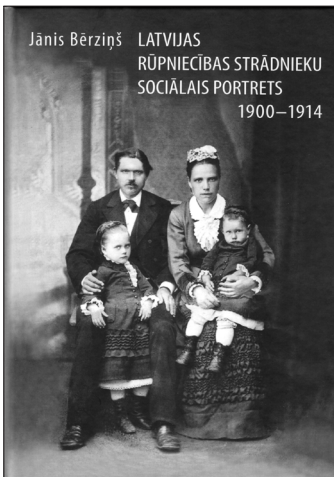
Neņemos spriest, īsti kuras: literārās redaktore, korektore vai maketētājas virzienā jāvelta pārmetumi, bet grāmatā ir akadēmiskam izdevumam nepiedodami daudz gramatisko kļūdu, īpaši jau vārdu pārnēsumos. Lasot vietām šīs kļūdas nepārtraukti “griež” acīs.

Krājuma nobeigumā publicēts svarīgāko atziņu apkopojums angļu valodā, tomēr tas ir ļoti īss – tikai viena lappuse (307. lpp.). Diemžēl katra raksta nobeigumā, kā tas ir Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu sējumos, nav kopsavilkuma angļu vai vācu valodā. Pētījumi ir ļoti aktuāli un svarīgi, tādēļ žēl, ka ar to galvenajām atziņām apjomīgu kopsavilkumu trūkuma dēļ ārzemju lasītājiem pagaidām liegts iepazīties. Tiesa, grāmatu plānots izdot arī krievu valodā, un, protams, būtu ļoti labi, ja nākotnē klajā nāktu arī izdevuma angļiskā versija.

Vairākas problēmas krājumā nav apskatītas vai arī ir atspoguļotas nepietiekami, bet grāmatas autori arī neuzskata, ka viņi būtu pilnībā izpētījuši sarežģīto jautājumu par ebreju attiecībām ar padomju varu Latvijā. Tā D. Bleiere savā rakstā norāda, ka praktiski nepētīts ir palicis jautājums par LKP politiku pret ebreju komunistiem 20.–30. gados (146. lpp.). Tāpat krājumā būtu iederējies pētījums par to, kā nacistu okupācijas laikā tapa mīti par ebreju noteicošo lomu pirmajā padomju okupācijas gadā. Lai gan vairāki autori savu tēmu ietvaros ir rakstījuši par padomju režīma represijām pret Latvijas ebrejiem, īpaši jau pēc Otrā pasaules kara, varbūt grāmatā būtu noderējis atsevišķs raksts, kurā padziļināti tiktu analizēta šī represīvā politika.

Neraugoties uz minētajām nepilnībām, grāmata neapšaubāmi atzīstama par vērtīgu un nozīmīgu devumu Latvijas historiogrāfijā, kā arī latviešu un Latvijas ebreju savstarpējo attiecību vēstures izpratnes veidošanā, kas turpmāk, iespējams, kļūs brīvāka no okupācijas varu radītajiem noklusējumiem un apzinātiem meliem. Jācer, ka arī tie publicisti, kuri vēl šodien mēdz runāt par Latvijai “nelojālām” tautībām, iepazīsies ar šo darbu un spēs pārvērtēt savu nostāju grāmatā paustās vēsturiskās patiesības gaismā.

Dzintars Ērglis

Bērziņš J. Latvijas rūpniecības strādnieku sociālais portrets.

1900–1914. – Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009. – 335 lpp.: il. ISBN 978-9984-824-08-6

Akadēmiķis Jānis Bērziņš ir viens no Latvijas redzamākajiem un pamatīgākajiem vēsturniekiem. Nu jau četrus gadus desmitus J. Bērziņa zinātniskās intereses saistās galvenokārt ar 19. gs. beigām – 20. gs. sākuma Latvijas vēsturi, kuras pētnieku lokā viņam ierādāma vadošā vieta. Tuvas akadēmiķim ir saimniecības vēstures un sociālās vēstures problēmas, jo īpaši Latvijas strādniecības veidošanās